

Kamusalı Reddetmek ve Geri Almak

Ruben Arevshatyan

2014

ապեր էս նկարում ես, որ տելեվիզորով ցույց տաս 2005թ.

Geçtiğimiz 5-6 yıl içinde eski Sovyet cumhuriyetlerinin başkentlerinde, Sovyet döneminde kamusal işlev gören kentsel yapı ve alanların korunmasını destekleyen sokak eylemleri dalgasının yükselişine tanıklık ettik.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünün hemen ardından oldukça yoğun ve kimi durumlarda epeyce şiddetli bir özelleştirme süreci yaşandı. Buna karşın bu ülkelerin toplumları kamu mallarına el konulmasına, kentsel yapıların mimari ve mekânsal olarak yeniden düzenlenmesine karşı , ancak son dönemlerde derinlemesine düşünmeye başladı. Daha önce, farklı cumhuriyetlerde farklı dönemlerden kalma önemli mimari anıtlar imha edildiğinde dar profesyonel çevrelerin dışında zaman zaman toplumun genelinin de direniş sergilediği oluyordu; ancak bu direniş, yapıları toplumsal, siyasal ve ideolojik bağlarından kopararak daha çok binaların kültürel ve tarihsel boyutlarına odaklanmıştı.

Toplumsal ağların görünürlüğü'nün artması ve büyümesi ile de yakından ilişkili olan son zamanların aktivizmi; söylemleri de çeşitlendirerek problemin yeni biçimlerde ifade edilmesini sağlıyor. Mücadele kolaylaşmadı. Elbette toplumun devleti zorlamayı başardığı, müteahhitlerin yıkım planlarını ertelediği ya da iptal ettiği kimi kazanımlar elde edildi, ama yenilgiler yine de daha fazla. Yeni müteahhitler devletin kontrol mekanizmalarıyla işbirliği içinde kimi zaman toplumsal protestoları bastırmak için kaba şiddete başvurdu ve aynı zamanda protestocuların taktiklerini ve "anlaşmazlık" retoriğini ters yüz ederek temellük ettiler. İki tarafın taban tabana zıt amaçları, kendi görüş ve iddialarının haklılığına ve doğruluğuna ilişkin sert tartışmaların ortasında, dramatik ve karnavalvari karşılaşmalara ve çatışmalara yol açtı. Çoğu zaman çatışma mevzunun kendisi, tarafların alaycı ve sinik tutumları arasında eriyip silikleşir oldu.

Bir mekân için mücadelenin göbeğine yerleşen bu iki tutumun bileşimi bir yandan paradoksal, öte yandan banal olmasa bile oldukça basit görünebilir. Bir grup bir zamanlar halka ait bir mülkiyeti

özelleştirmeye ve sermayeye çevirmeye uğraşırken, diğer grup kamu yararı adına adaleti yeniden kurmaya çalışıyor. Burada paradoksal olan eski kavram ve yapılarla cambazlık yaparak her iki tarafın da kamu adına konuşması ve eski Sosyalist varlıkların yeniden kullanım ve dağıtımını hakkında kendi çözümlerini önermeleri; ama aynı zamanda o yapı ve mekânların toplumsal ve ekonomik kökenleri konusunda ya suskun kalmaları ya da açıkça Sovyet geçmiş ve mirasını ezip geçmeleri. Birbirinden farklı, çelişkili, belirsiz ve oldukça soyut fikirler arasında manevra yaparken iki taraf da enikonu birbirini sınıyor ve aynı zamanda mimari dönüşümler üzerinden toplumsal örgütlenme için yeni ufuklara dair spekülasyonlarda bulunuyorlar.

2005 yılında Mher Azatyan “Hey, ahbab, sonrasında TV’de göstermek için mi çekiyorsun?” isimli fotoğraf yerleştirmesinde basit, kullanım dışı nesnelere - bozuk bir buzdolabı, gaz fırını, paslı bir kova, boş yağ tenekeleri - kaldırımın ortasına yerleştirmişti. Yerleştirme rastgele görünüşüne karşın kamusal alana oldukça saldırgan bir müdahale içeriyor; kamusalın ve özeline işlevlerini birleştiren, , anonim yurttaşlar tarafından oluşturulmuş, anonim bir kamusal alan için öz-örgütlenmiş bir alan yaratıyordu. Son derece elle tutulur ve somut nesnelere oluşsa da serginin hissi gelip geçicilik: Yaya alanında belli bir duraklama – hatta kesinti – noktası işlevi gören, kendisini sistemli ve düzenli yaya yoluna karşı doğasında gelişmiş bir muhalefet biçimi olarak sunan bir “avarelik” alanı (sergileme şekli, insanların bir araya gelebileceği, oturabileceği, konuşabileceği, kağıt oynayabileceği bir yeri çağırıyor). İlginçtir ki, görünüşte-rastgele mimari yapılar 1960’lar sonrası Sovyet kent gerçekliğinde sıkça rastlanan bir olguydu. Dönüşen devlet kapitalizmi koşullarına karşın Sovyet yurttaşlarının yaşam alanlarının koşullarını iyileştirmeler amacıyla *khrushchevkarların** balkonlarını camdan taraçalara dönüştürmeleri, ortak avlunun bir kısmını aşama aşama , bir ağaç dikmek, uyduruk bir çit çekmek (örneğin, bir parça kırık demir borudan) ve uydurma bir sıra yapmak (kutu ya da bir metal tenekeden) gibi taktiklerle kurnazca işgal etmeleri oldukça yaygın pratiklerdi. Bahsi geçen malzemeler yerleştirildikleri andan itibaren fark ettirmeden sürekli yer değiştirir, böylece kamusal kullanım için alan yaratıyormuş süsü verilir ancak anonim sahip günbegün bölgesini genişletip koruma altına alarak kendine ait arazisini oluştururdu. Müşterekliliğin belirleyici ideolojik kavram olduğu Sovyet döneminin siyasi, politik ve toplumsal düzenine karşıtlığın bir biçimi olarak algılanan anarşist bireyciliğin bu tip görünmez tezahürlerine dile dökmeyen bir sempati duyarak kolektif mülkiyetine el konulmasını o zamanlar farkında olmadan destekleyen toplumun sessiz onayıyla bu mekânların çoğu yıllar içinde garajlara, büfelere, küçük dükkânlarla ve hatta evlere dönüştü. Genel hayal kırıklığı ve özellikle 1960’lardan sonra sosyalist ve komünist projelere giderek artan inançsızlık, geç Sovyet toplumunun kolektif bilinçaltında, kamu servetinin verili kabul edildiği ancak bunun adil dağıtımının tamamen olanaksız görüldüğü son derece paradoksal bir dünya görüşünün ortaya çıkmasına neden oldu. Bu ikili mantığın karşıtlığı, kuramsal varsayımlardan sermaye birikimine uzanan yavan çarpıtmalarla çeşitlenen spekülasyonlar için mükemmel bir alan yarattı. İlginçtir ki; Sovyet İmparatorluğunun son on yılında mevzu bahis spekülasyon taktikler iktidar sistemi ve toplum arasında dikey bir yüzleşme mantığına sahip değildi. Mimarların siyasi elitlerle birlikte sistemi ve genel kuralları baypas etmek ve yerel merciler tarafından belirlenmiş ekonomik kotalara ya da ideolojik çerçeveye uymayan şeyleri inşa etmek için nasıl yollar bulduğuna dair (kimi zaman kişisel anlatılara dayanan) pek çok vaka bulmak mümkün. 1970’lerin başından bir hikâye iyi bir örnek olabilir. Ermeni siyasi otoritelerin eşlik ettiği Moskova GOSPLAN (Devlet Ekonomik Planlama Komisyonu) delegasyonu yeni yapılmış 70 kilometre uzunluğundaki otobanda Yerevan’dan Sevan’a doğru ilerlerken, birdenbire üzerinde

*Ç.N: Sovyetler Birliği’nde beton panellerden ya da tuğladan düşük maliyetle inşa edilen üç-dört katlı apartman bloklarına verilen gayri resmi isim.

seyrettikleri otobanın Merkezi Devlet Ekonomik Komisyonu tarafından planlanmadığını ve mali olarak onaylanmadığını, dolayısıyla aslında hiç var olmaması gerektiğini fark eder. Yani otoban, metaforik anlamda gökten inmiştir. Elbette bölgesel bütçede tasarruf ve bu bütçenin yönetilmesine dair çeşitli açıklamalar mevcuttur; GOSPLAN'ın planlanan ve desteklenen inşaatlar listesinde olmamasına rağmen otobana ihtiyaç duyulmuştu. Dolayısıyla, otoban kamusal ihtiyacı karşılamak için yapılmıştı – ki bu, Sovyet sistemiyle yaşanan her çatışmada kullanılan başlıca argümandı. Konutların ortak avlularının işgalleri de benzer görüşlerden beslenerek gerçekleştirilmişti: “rastgele” ortaya çıkmış mekânlar (hiç de rastgele gelişmiş olmadıkları herkes tarafından bilinse de) kamusal ihtiyaçları karşılamaktadır.

Mher Azatyan'ın fotoğraf enstalasyonunda bağlamından kopartılmış bir sokak sohbeti kesitiyle de vurgulanmış tipik bir Sovyet-sonrası durumla karşı karşıya bırakılır. Sanatçı söz konusu metni imge ile üst üste koyarak “rastgele” sergisinin gizli önemini ve anlamını, nihai hedefini ve bütün tarih öncesini açığa çıkaran yeni bir şiirsel bağlam oluşturur.

“Hey, ahbab sonrasında TV’de göstermek için mi çekiyorsun?” sorusu serginin mantığını ironik bir biçimde gizli saiklerine doğru geri sarar ve tersyüz eder: Buna göre anonim birey, toplum – veya kamu – adına, sanatçı/fotoğrafçı/kaygılı yurttaşta kamuya göstermek için mi video çektiğini sormaktadır.

Bu naif görünen soru, merak, kaygı ve bir ölçüde uyarı veya tehdit içermektedir.

Sovyet sisteminin çöküşünden sonra geçmişin sosyalist mülklerinin özelleştirilmesi görece kısa bir sürede gerçekleşti. Ne var ki bu yapıların, yerleşim alanlarının ve mekânların farklı bir mülkiyet sistemiyle ilişkili algısını kolektif hafızadan tümüyle söküp atmak kolay değildi. Elbette bunların yıkımı ve dönüştürülmesi (genellikle ekonomik faktörlerle ve binaların yeni çağ ile niteliksel açıdan bağdaşmamalarıyla ilgili) pek çok farklı önerme ve saik çerçevesinde gerçekleşmekte; ancak söz konusu binaların ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel aykırılıkları Erivan’daki – Gençlik Sarayı, Moskova’da Açık Hava Sinema Salonu, Maşlots Parkı, Zvartnots Havaalanı ve Kapalı Çarşı gibi – pek çok binanın korunması için son yıllarda gerçekleşen kamusal çatışmaların ve karşı karşıya gelişlerin en kritik anlarında ortaya çıkıverecek şekilde her zaman arka planda, toplumun bilinçaltısında kaldı.

Yerevan’daki Kapalı Çarşı’nın rekonstrüksiyonu (daha uygun bir terim “aslıny/esasını bozma” olabilir) meselesi önemli bir kavramsal değişiklik örneği oluşturuyor. Bu yapı, Sovyet-sonrası Ermeni yaşantısının ilk yıllarında özelleştirilmiş ancak yurttaşlar tarafından şehrin kentsel dokusu içinde en önemli geleneksel kamu mekânlarından biri olarak algılanmaya devam etmişti. Geç Stalinist dönem yerel mimarisinin harika bir örneği olan çarşı, aynı zamanda tarihsel-kültürel bir anıt olarak sınıflandırılmıştı. Bina, nereden baksanız yirmi yıldır doğru düzgün bir bakımdan geçmemişti ve esaslı

bir renovasyona ihtiyaç duyuyordu. Kimse binanın yeni sahibinin bu tarihsel anıtı bütünüyle yeni baştan yapacağını düşünmüyordu ve hem Kültür Bakanlığı'nın hem de Yerevan şehri yetkililerinin böylesi bariz bir vandalizm karşısında aciz kalabilecekleri hayal bile edilemezdi. Müteahhit, mevzuattaki boşluklardan ustalıkla yararlanarak tüm yetkili kurumları bertaraf etti. Titizlikle, adım adım ilerleyerek inşaatı hayata geçirmeye koyuldu; halka sahte bir güven duygusu vermek için işi aşamalara bölerek fark edilmeyen değişikliklerle başladı. Sonra yılbaşı gecesi insanlar aileleriyle birlikte tatilin tadını çıkarırken,, binanın arka kemerlerini yıkmaya girişti. Aslında yaptığı, makalenin başında bahsedilen anonim bireylerin müşterek alanları işgal etmek için başvurduğu taktiklerin bir benzerini uygulamaya koymaktı. Müteahhit, geçmişten gelen travmayı ve henüz tam da değişmemiş algıları taşıyan kolektif psikolojiyi ve kolektif düşünüş biçimindeki boşlukları ziyadesiyle tanıyordu ve kendi yıkıcı eyleminin doğurduğu kamusal öfkenin karşısına başka bir kamunun; çarşı civarında yaşayan ve dönüşüm sonrasında temiz, rahat ve konforlu koşullarda yeni evler vaat edilenlerin öfkesini koyarak durumla baş etmeyi başardı. Müteahhit ekonomik ve toplumsal koşullarının iyileştirilmesi gerektiğini savunan yeni bir toplumsal grup oluşturdu ve bu grubu meşruiyetini "kolektif hafıza", "kültürel miras" ve "kentsel tarih" gibi kavramlardan alan diğer aktivist grubun karşısına dikti. Bu karşılıklı meydan okuma geç Sovyet döneminde ortak mülkiyetin işgal sürecine katılan tüm aktörleri ve kutuplaşmış zihniyetleri harekete geçirdi. Ama ters yüz edilmiş bir biçimde. Öyle ki, *lumpen* sınıf (önceki işgal sürecinde görünmez ama etkin role sahip olan) şimdi aktif bir devrimci sınıf rolü üstlenerek diğer tarafı (Sovyet döneminde sisteme yönelik bir protesto olarak sessizce ortak mülkiyete el konulmasına göz yumanları) burjuva tutumu sergilemekle ve sosyoekonomik gerçektan uzak olmakla suçladı.

Çarşının önündeki karşılıklı meydan okuma hali birkaç ay sürdü. Yepyeni bir gösterici/eylemci grubun oluşmasıyla da zirveye ulaştı. Söylem kültürel yakınmadan sorunun toplumsal ve ekonomik boyutlarına dönmeye başladığı an bu yeni grup (ki aralarında bina sahibinin çağrıcısı olduğu diğer miting ve eylemlerden aşına yüzler görmek mümkündür) sosyalist olduğunu iddia etti. İşe bakın ki, sözde sosyalist grubun çarşı binasını yıkımdan koruyan kent aktivistleriyle sahnelenmiş karşı karşıya gelişi bahsi geçen sahte sosyalistlerin temel korkusunu açığa çıkardı: Toplumsal unsur kolektif bilinçaltında tekrar yerini bulduğunda, genel ekonomik ve toplumsal düzendeki (bu, mimaride cisimleşmiş olsa dahi) suç ortaklıklarının farkına vardılar – ki bu şimdiye kadar inkâr etmiş oldukları bir ortaklıktı.

Kent aktivistleri yenildiler. Kapalı Çarşı ön cephesini korudu ama binanın bütün gövdesi değişti ve pazar alışveriş merkezine dönüştürüldü. Bina için mücadele eden sahte sosyalistler orasının hala bir pazaryeri olduğu izlenimini yaratmak ve yeni mekânın toplumsal değerini sergilemek için binanın önünde ufak bir alanda meyve ve sebze satabilecekleri birkaç tezgâh edindiler. Birkaç ay sonra bütün bu insanlar modernleştirilmiş alışveriş merkezinin mantık ve estetiğini bozdukları gerekçesiyle uzaklaştırıldılar ve yeşilliklerini ve limonlarını alışveriş merkezinin civarındaki kaldırımlarda satmayı sürdürdüler. Her ne kadar bina önceki önemini yitirip, kent sakinlerinin popüler bölgeler listesinden silindiyse de, yeni alışveriş merkezi işsiz kalmadı ve kendi ahalisini yaratmayı başardı; ama yine de çok sayıda Yerevan sakini tarafından boykot edilmeye devam ediyor. Bunun mal sahibi açısından akıllıca bir yatırım olup olmadığına karar vermek güç, ancak bir şey çok açık: Çarşının yenilenmesi pragmatik bir işletme mantığının ticari sonucu olarak değil, daha çok sembolik ve siyasal işaretlerin bir manifestosu olarak ortaya çıktı.

Kapalı Çarşı örneği Sovyet-sonrası dönemde ortaya çıkan pek çok kentsel durumdan sadece bir tanesi. Toplumlar bazı tarihsel yapıları korumayı deneyip başaramayabilir ve bunun sonucunda çıkmaza girebilirler. Bu çıkmazlar ilk bakışta görüldüklerinden çok daha karmaşıktır ve çoğumuz sebeplerini anlamaya çalışırız.. Çıkmazları aşacak yollar bulmanın doğru soruları sormaktan geçtiği de epey aşikâr. Mesela, toplumun korumaya çalıştığı tam olarak nedir? Bu bina ve mekânların biçim ve işlevlerinde hangi hayati kavramlar ve önemli kurgular saklıdır ki onları bu kadar değerli kılar? Toplumun kolektif düşünüş biçimine işlemiş olan kurgular/yapılar nelerdir? Bu kurguların ne gibi kavramsal tutarsızlıkları vardır? Birbirine karşıt pozisyonların arasında kalan hangi boşluklar farklı toplumsal gruplar, sınıflar ve bireysellikler için müşterek alanlar üzerine yeni tartışmalar açmaya yarayabilir?

İngilizceden çeviren Yasemin Özgün